

אתר שיח' מנצור אל-עקאב (מימין) בראש צוקי 'חוטם-הכרמל'

מנהל החקלאות והיער

'חוטם-הכרמל' – ציון מקום קבורתו של ר' עקיבא?

יהודה זיו

התלמוד הבבלי (שמחות ח ט) מספר, שר' עקיבא הוצא להורג בקיסרי:
כשנהרג ר' עקיבא בקיסרין, באתה שמועה אצל ר' יהודה בן בבא ואצל ר' חנינא בן
תרדיון [אף הם מעשרת הרוגי-מלכות]. עמדו וחגרו את מותניהם שקים ואמרו: אחינו,
בני ישראל, שמעונו, לא נהרג ר' עקיבא על הגזל ולא על שלא עמל בתורה בכל כוחו, ולא
נהרג ר' עקיבא אלא למופת.
אמנם מסורת מקובלת מציינת את קברו של ר' עקיבא בטבריה, בצלע ההר הצופה על העיר
העתיקה ממערב;¹ אך מדרש ספר משלי (ט ב) מלמד, שר' עקיבא הובא לקבורה מהלך שעות
אחדות מקיסרי עצמה:

לאחר שהיה מת, לא הניחו לקוברו והחזירוהו לבית האסורין ושכב שם שר בית הסוהר
לשומר... בא אליהו [הנביא] זכור לטוב ועמד על פתח ביתו של ר' יהושע הגרסי
[תלמידו ומשמשו של ר' עקיבא, גם בכית-האסורין, שבאותו יום – ערב יום-הכיפורים
– נפטר הימנו והלך לביתו]. אמר לו: ... באתי להגיד לך שר' עקיבא מת בבית
האסורין. מיד הלכו שניהם... ומצאו פתח שער בית האסורין פתוח, ושר בית-הסוהר
היה ישן וכל האסורים היו ישנים. והשכיבו את ר' עקיבא על המיטה ויצאו... והיו
מוליכין אותו כל הלילה, עד שהגיעו לטריפולין של קיסרין. כיון שהגיעו לשם, עלו
שלוש מעלות וירדו שלוש מעלות ונפתחה המערה לפניהם וראו שם כיסא וספסל
ושולחן ומנורה. והשכיבו את ר' עקיבא על המיטה ויצאו. וכיון שיצאו, נסתמה המערה
ודלק הנר על מנורה. וכשראה אליהו כך, פתח ואמר: אשריכם צדיקים ואשריכם עמלי
תורה ואשריכם יראי אלוהים, שגנוז וטמון לכם ומשומר לכם מקום בגן עדן לעתיד
לבוא. אשריך ר' עקיבא, שנמצא לך מלון ערב בשעת מיתתך.

נוסח ילקוט שמעוני ב (סימן תתקמ"ד) בעניין זה הוא: 'עד שהגיעו לאנטיפרס של קוצרין, והיו
שלמדו מכאן על קברו של ר' עקיבא באנטיפטריס (אָפּק). אך כבר העיר על כך שמואל קליין: 'אין
הכוונה... לאנטיפטריס הידועה על גבול יהודה והשרון; אלמלא כן, לא היו מוסיפים על השם הזה
את ההגדרה "של קיסרין".'² הוא מציע שם, שזוהי עיר חדשה, אותה בנה הורדוס אנטיפס (בנו של

45

1 מסורת זו כבר מובאת אצל אישתורי הפרחי, כפתור ופרח, מהדורת א"מ לונץ, ירושלים תרנ"ז, עמ' קלז.
2 ש' קליין, 'אנטיפטריס של קיסרין – טריפולין של קיסרין, ידיעות, ב (תרצ"ד), עמ' 10-13. 'קיסרין' תחת
'קוצרין' – על-פי כתב-יד של מדרש משלי (ראה להלן הערה 24), וכבר העיר על כך קליין במאמרו (הערה 3):
'מקיסרין זו נעשתה "קוסרין" – "קוצרין".'

הורדוס) בפלך נרכתה — ממזרח לקיסרי — אשר נימנה עם אחוזותיו. מכאן התוספת 'של קיסרין' לשמה, כדי להבדילה מן העיר הראשונה, שאותה בנה הורדוס עצמו וקרא לה כך, כשם שקרא אף לבנו, על שם אביו.

באותו מאמר קליין אף מציע לזהות את מקומה של 'אנטיפרס של קיסרין' בח'רבת אֶ-שַׁרְף ומערות-הקברים שלה, החצובות ממזרח למושב ביתן-אהרון.³ את הנוסח 'טריפולין של קיסרין' מפרש קליין: 'יש כאן שם אחר לאותו המקום, שנקרא על שם הירודס אנטיפס כשם אנטיפטרס של-קיסרין; כלומר: העיר הזאת נוצרה על-ידי איחוד של שלושה כפרים [ההדגשות במקור, י"ז], ולכן קראוה גם בשם "טריפולין" וגם בשם "אנטיפטרס".'

שמעון אפלכאום שולל זיהוי זה, אף כי תחת 'טריפולין' קורא גם הוא, בעקבות קליין, 'טריפוליס של קיסרי'.⁴ לדעתו, גירסה זו הולמת יפה את האחוזה המלכותית, שהוא מציע במזרחו של עמק-חפר, ושעל אדמותיה מצויים שרידי שלושה יישובים.⁵ ובמקום אחר הוא אומר: 'יש מקום לשער, כי גופת ר' עקיבא שמת על קידוש-השם, הועברה לאחוזה מלכותית מעין זו; שכן כאן יהיה קברו תחת פיקוח רשמי והשגחה, לבל יהפוך אתר לעלייה-לרגל ומרכז לגלי רגשות לאומיים'.⁶ תמיהה אחת על הצעה זו מציג אפלכאום עצמו: 'מדוע נשכח השם [אנטיפטרס] או 'טריפוליס' לחלוטין, כששמות מרבית הערים ההלניסטיות-רומאיות נתקיימו עד עצם היום הזה?'.⁷

תמיהות נוספות עולות מעצם האגדה על גניבת גופתו של ר' עקיבא מבית-האסורין בקיסרי, כדי להביאה לקבורה כדת וכדין. שאלו ליברמן מצא בכך 'בבואה והשתקפות המציאות של נוהל המלכות מקדמת-דנא: הרוגי-מלכות לא היו ניתנים לקבורה בלי רשות מיוחדת'.⁸ נוהגו של הרומאים למנוע מן המוצאים להורג את זכות הקבורה, וחשיפת גוויות הנצלבים ימים רבים — מעשה-זוועה, שנגזר לעתים קרובות על המארטירים הנוצרים — הטילו מוראם על היהודים.⁹ איסור הקבורה בא מאליו, ולא חייב הכרעת-דין מיוחדת.¹⁰ כבר הקדים ועסק באגדה שלפנינו שמואל קרויס (קראוס), שהרחיב את הדיבור בעניין זה: בפגרי המומתים נהגו הרומיים בזיון הרבה — ואין קץ לכל הרשעות, שעשו עמהם ...

3 אלה נסקרו לראשונה על-ידי משלחת הקרן הבריטית כבר ב-1873 — 'Mughar esh Sherif, Survey of Western Palestine (Memoirs), II: Samaria, London 1882, sheet X, p. 141-142. בנימין מייזר (מזר) שב וערך סקר במקום ('ארץ חפר וארץ ארובות', תזכיר לקרן הקיימת לישראל, סיוון תרצ"ג), שבו ייחס לחורבת מוג'הד שיח'ה, כק"מ דרומית-מזרחית למערות הללו, יישוב מימי רומי. תיאורו המפורט והמלהיב של ארבע-עשרה מערות הקברים הוא, ככל הנראה, שהוליך לשם אף את קליין, וטעמו עימו: 'המרחק מקיסרין עד שם היה די גדול, ואף אם נאמר שהביטוי "והיו מוליכין כל הלילה" לא מדויק'. גם בכינוי 'מוֹעַר אֶ-שַׁרְף' מנסה קליין למצוא ירמו דבר, שהן שייכות לשר גדול (שָׁרְף?) (שם).

4 ש' אפלכאום, 'אנטיפטרס=כפר-סבא ואנטיפטרס דקיסרי', א' רפפורט (עורך), יוסף בן-מתתיהו: היסטוריון של ארץ-ישראל בתקופה ההלניסטית והרומית, ירושלים תשמ"ג, 16-17.

5 קאקון, ג'יר אֶל-עַבְד (הסמוכה לקיבוץ המעפיל) וחורבת מגדל.
6 S. Appelbaum, 'The Burial Place of Rabbi 'Aqiva', 7th World Congress of Jewish Studies, Jerusalem 1977, p. 46

7 לעיל, הערה 4.

8 ש' ליברמן, 'רדיפת דת ישראל', ספר-היובל לכבוד שלום כארון, ירושלים תשל"ה, עמ' רכד-רכה.

9 S. Lieberman, 'Some Aspects of After Life in Early Rabbinic Literature', Harry Austryn Wolfson Jubilee Volume, Jerusalem 1965, p. 517

10 שם, עמ' 520, הערה 48.

כדי לעשות תוחלתם זו [שיקומו לתחיית המתים] נכזבה... אך הן יהודים והן נוצרים חשבו להם למצווה, שאין למעלה הימנה, לקבור את גופות הקדושים ומה שנשאר מעצמותיהם — ושמענו תחבולות הרבה, איך ירשו הנוצרים גופות ועצמות אלה — עד שראו הרומיים את הדבר והוסיפו שמירה על שמירה...¹¹

קרואס רואה באגדה זו כמה וכמה סממנים מובהקים, המעידים על אמיתותו של הסיפור¹² ועל גניבת דעתם של הרומאים, ובעיקר 'ממה שהוליכו את גוייתו בלילה'.¹³

הצעתו של אפלבאום, שקבורתו היזומה של ר' עקיבא נערכה בתחומי אחוזה מלכותית, עומדת אפוא בניגוד גמור לדרך בה נהגו הרומאים בגוויות המומתים. ולא עוד, אלא שגניבת גופתו של ר' עקיבא בחסות החשיכה והבאתה לקבורה בו בלילה מלמדות על מהלך-מה מחוץ לקיסרי עצמה;¹⁴ בעוד אותה אחוזה מלכותית שמציע אפלבאום, מרוחקת ממנה מהלך לילה שלם לפחות.¹⁵

לפיכך, יש לשוב ולחפש את מקום קבורתו של ר' עקיבא בסביבתה הקרובה של קיסרי דווקא. על כך אפשר אולי להעיד גם ממקור מאוחר — יעקב בן נתנאל הכהן, שביקר בארץ במחצית השנייה של המאה הי"ב, והוא מספר:

ובקסרי מערה של עשרה הרוגי מלכות, ובמקום שנהרגו יש אבן שיש גדולה הרבה. ולפני פתח מערה של עשרה הרוגי מלכות קבר גוי אחד, בא להם בחלום לכל בני המדינה וזעק לפניהם: הוציאו אותי, כי אין לי תקנה, כי מכין אותי בשבטין של ברזל רתוחין באש. אמר להם, כי בזאת המערה שנים-עשר מלאכים בטליתות, אינן דומין לבני אדם... ואומרים, האבן הגדולה של שיש זה היה כסא מלכות של מלך קיסר. ולעולם לא יעלה שם עשב במקום שנהרגו הצדיקים.¹⁶

אבן השיש, הגדולה הרבה, היא אולי קוביית-השחם העצומה, המוטלת עד היום במרכז ההיפודרום של קיסרי; ואילו לגבי אותה 'מערה של עשרה הרוגי מלכות', עם 'קבר גוי אחד' לפני פתחה, אין בפי ר' יעקב פרטים נוספים. מכל מקום, באותם ימים ישבו בקיסריה עצמה כמאתיים יהודים — על-פי עדותו של ר' בנימין מטודלה, שאף הוא ביקר בה בשנת 1170 לערך¹⁷ — ועדיין נשתמרה שם מסורת קבורתם הסמוכה של עשרה הרוגי-מלכות, עם ר' עקיבא בתוכם. כך מספר על קיסריה גם ר' יצחק חילו, אשר עלה לארץ בשנת ה'צ"ג (1333) ותיאר באיגרת 'שבילי דירושלים' את מסעיו בארץ-ישראל:

קיסריה, היא העיר קיסרי היושבת על חוף הים... היתה מושב השלטון הרומאי בימי ר' עקיבא. פה נפל הצדיק ההוא [חלל] בידי העריצים. מראים עדיין את המקום שבו נידון,

11 ש' קרויס, 'עשרה הרוגי מלכות', השילח, מד (תרפ"ה), עמ' 232.

12 שם, עמ' 110.

13 שם, עמ' 233.

14 כבר העיר על-כך ש' אברמסון, 'מקום-קבורתו של ר' עקיבא', ידיעות, יא, 3-4 (תש"ה), עמ' 65: 'אפשר ואפשר, שבהוציאם את ר' עקיבא מבית-האסורים, שלא ברצון השלטונות ונגדו, לא הלכו בדרך ישרה לשער-העיר — ועל-כן הלכו לפחות שעות אחדות'. מכל מקום, נראה כי מדובר כאן במרחק לא-רוב מקיסרי עצמה.

15 המרחק מקיסרי לקאקון (נ"צ 1962 1497) — שכדברי אפלבאום (נלעיל, הערה 4), עמ' 17), אולי בה קשור השם 'אנטיפטריס-טריפוליס של קיסרי' — הוא 18 ק"מ בקראוויר.

16 א' יערי, מסעות ארץ-ישראל, רמת-גן, 1976, עמ' 60.

17 שם, עמ' 37.

שרידי קבר שייח' מנצור אל-עקאב

וכמו כן את הקבר שבו נטמן גופו הקדוש ... כבימי הנוסע [ר' בנימין מטודילה], יהודים בקיסריה ישנם [גם היום] רק מתי-מספר...¹⁸
 גם במאה הי"ד ידעו אפוא יהודים מיושבי קיסרי — על-פי מסורת המוחזקת בידיהם — להצביע על מקום קבורתו של ר' עקיבא סמוך לעיר.

*

'חוטם-הכרמל' — קצהו הדרומי של ההר, המזדקר מעל בנימינה ומכונה כך על-פי שמו הערבי, 'אל-ח'שם' — עטור צוקים זקופים, המתנשאים לגובה 141 מ' מעל פני-הים וכדי 130 מ' ויותר מעל המישור שלרגליהם. 'חוטם-הכרמל' צופה על מרחבי-נוף — על מישור חוף-הכרמל ועל ים-התיכון מזה; על בקעת-הנדיב שלרגליו מזה, עם רמות-מנשה והרי-שומרון מעבר לה מזרחה; ועל כל צפונה של השרון. מטבע הדברים, נשקף ה'חוטם' גם על קיסרי הסמוכה, והוא גורם הנוף הבולט והמרשים ביותר במזרחה של זו. בינו לבין העיר השתרע בשעתו שדה-הקברות הגדול שלה, כפי שמלמדת המשנה (אהלות יח ט): 'מזרח קיסרין ... קברות', וכעדותה של מערת-הקברים המפוארת בצידו של תל מבורך, ממערב לקצהו של 'חוטם-הכרמל'. בין היתר, נתגלו בה שני סרקופאגים מעוטרים כתבליטים מרהיבים, והיא מציינת ככל הנראה את שוליו הצפון-מזרחיים של אותה שדה-קברות.¹⁹

48

18 יש מטילים ספק במהימנותו של מקור זה: כידוע, לא נשמר נוסח האיגרת אלא בתרגום לצרפתית. י"ז הורביץ הוא אשר שב ותירגם את הדברים לעברית. תרגומו, עם מפתח-מקומות והערות משלו, ראה: א"מ לונץ, ירושלים, יג (תרע"ט), עמ' 81-127 (תיאורה של קיסריה — עמ' 106-107).

19 ע' זיגלמן, פקח-העתיקות האזורי, מסר לי כי מצפון לאור-עקיבא נמצאו קברים נוספים — עד שוליהן של

טרפילון (= שלושה עמודים)
של קיסרין

בקצה חוטם-הכרמל,
מבט נומערב

בראש הצוק, לצד פיסגתו של ה'חוטם', שמרו הערבים על מסורת קבורה של אישיות נערצת עליהם — שיח' מנצור אל-עקאב (נ"צ 2166 1441).²⁰ תרגומו של 'מנצור' הוא 'מנצח'; ואילו לכינוי 'אל-עקאב' משמעויות אחדות: 'עקאב' הוא עֶקֶב, דורס מגביה-עוף — ולפיכך משמש שמו בהשאלה גם למקום נישא, 'קן-נשרים'.²¹ מפת ישראל בקנה-מידה 1:50,000 (הוצאת אגף-המדידות) מביאה גרסה אחרת של ניקוד השם — 'אל-עקאב', שמשמעותו 'הייסורים'. לפיכך, כינויו של שיח' זה הוא 'מנצח-הייסורים'.²²

הדמיון בין השם 'עקיבא' לכינוי 'עקאב' הוא רב. אולי אירע גם כאן, כדרך שאירע במקומות רבים אחרים, שהשם העברי הקדום שונה, במודע או שלא במודע, כדי לשוות לו משמעות סבירה לאחזן הערבי?²³

ביצות-כבארה לשעבר, שם חפר ג' אדלשטיין שני קברים. כמורכן נמצאה בכנימינה מצבה יהודית, שמנורה חקוקה עליה. כל זאת לרגלי 'חוטם-הכרמל' — מדרום ועד ממערב לו. בכך יש משום חיזוק למה שכבר הציע בשעתו קרויס 746, *JQR*, XIV (1902), p. 746: 'נראה לי הדבר, שבמזרח וכלפי פנים-הארץ, מקום שמצויים שם יהודים, נמצאו גם קברות יהודיה של קיסרי — בעוד שבמערב, לחוף-הים וכלפי מולדתם הרוחנית, נהגו היוונים שבה לקבור את מתייהם'.

20 במאי 1873, שעה שביקרה משלחת-הסקר הבריטית (PEF) בח'רבת מנצור אל-עקאב, עדיין ניכר כאן מיבנה רב-מידות, נישא על-גבי קשתות (מכאן כינויו הנוסף בפי הערבים, 'אל-קאבו' — 'הקימרון'), שהתנוסס במרומי הצוק. על-פי הצעת יומן הסקר (II: Samaria, sheet VII, p. 31-33) זמנו מן התקופה הביזאנטית ואולי אף הרומית. אישור לכך (חוסים רומיים מאוחרים) נמצא בחפירות, אשר עורך במקום יזהר הירשפלד (אפריל 1985), והוא שמסר לי מידע זה.

21 על מעוז מברצר, שמן הנמנע לכובשו, אומר הערבי: 'אֶמְנַע מִן אֶל-עֶקָאב אֶל-גִּ'ו', כלומר: נבצר מן העקב בשמיים'.

22 ואולי יש כאן הד כלשהו למסורת על סריקת בשרו של ר' עקיבא במסרקות של ברזל, ויצאת נשמתו ב'אחד'?

23 מעניין, שגם בין בני זכרון-יעקב ובנימינה יש המזהים היום את מנצור אל-עקאב עם ר' עקיבא. ראשית מסורת הקדושה של שיח' זה לוטה בערפל. בזכרון-יעקב יודעים עדיין לספר על חגיגת עלייה-לרגל, שהיתה נערכת

אחיזה משכנעת יותר יש בציון 'טרפילון' של קיסרין' שבמדרש ספר משלי, המובא לעיל. בוכר קורא כאן 'טרפילון' (טרפילון?); ²⁴ כלומר, לא 'שלוש ערים' שנצטרפו ונתאחדו לאחת, כדעת קליין, אלא 'שלושת העמודים' של קיסרי, אשר מקום קבורתו של ר' עקיבא סמוך להם. שמחה אסף מצא נוסח נוסף באותו ענין: '... כיון שהגיעו לטיטרפילון שלקיסרין'; ²⁵ כלומר, מיבנה ארבעת העמודים. ה'טטראפילון' של קיסרי ידוע כמיבנה, שהיה מצוי בשעתו בתוך העיר, כפי שמלמדים דברי התוספתא (אהלות, יח יג): 'ואיזהו מזרח קיסרי? מכנגד טטרפילין שלה ועד כנגד בית הגת שלה'. על-כן אין הוא יכול לשמש נקודת-ציון לסיפור קבורתו של ר' עקיבא, שבו הכוונה לשלושה 'עמודים' שמחוץ לעיר. ²⁶

רציפותם של צוקי החוטם' נקטעת בדרום, בואכה קצהו של 'חוטם-הכרמל', על-ידי שורת ערוצים סמוכים, קצרים ותלולים, בזה אחר זה. ²⁷ לפיכך, כאן מסתיים בעצם המצוק בשלושה עמודים-סלע זקופים (היום ליד מחצבת-בנימינה, מימין לפתחו של נחל-חוטם שבינה לבין ה'עמודים'). ²⁸ הצעתנו היא אפוא, כי שלושה עמודים-סלע אלה הם אשר כונו 'טרפילון' של קיסרין, ²⁹ וכי בשדה-הקבורה שלרגלי 'חוטם-הכרמל', או במערת-קברים שנחצבה בסמוך ואולי אף בראשו של זה, ³⁰ יש לבקש את מקום קבורתו של ר' עקיבא.

במקום מידי שנה. פרשנות עממית מקומית אף מצאה קשר בין החגיגה לבין שמות הכפרים הסמוכים, שנטלו בה חלק: לפי סדר מסע-ההלוכה, היו אלה מכונים משום כך 'צִבְאֵי־עֵינִי' ('צִבְעֵי־עֵינִי' של ברים, לבגדי-צבעונין חגיגיים — כפר, שעיו מצויים מצפון למושב עמיקם כיום); 'טִבְאֵלִין' ('מתופפים' — ממזרח ליקב של זכרון יעקב); זְמַרְיָן ('מחללים' — שמה הערבי הקודם של המושבה). המיבנה הקדום, המכונה 'שיח' מנצור אל-עקאב' ונשקף בשעתו למרחוק, נראה ללא ספק גם מקיסריה הסמוכה, לפחות במאה הי"ב. אולי זה אותו 'קבר גוי אחר' שעליו נהגו יהודי העיר להצביע, באותה עת ואף במאה הי"ד, כעל ציון מקום 'מערה של עשרה הרוגי-מלכות, כדברי ר' יעקב בן נתנאל המובאים לעיל.

24 מדרש משלי, מהדורת באבער (בוכר), וילנא תרנ"ג, עמ' 62.
 25 כתב-יד לנינגראד (H-45, דף 1 ע"א), על-פי ש' אברמסון, לעיל, הערה 14.
 26 נראה, כי בין 'טרפילון' ל'טיטרפילון' אין אלא תיקון, של מי שלא הבין כהלכה, בעקבות אותו מדרש נודע על חלוקתה של קיסרי (שבתוספתא, אהלות, יח יג). גם קרויס (לעיל, הערה 19) קורא 'טנט'רפילון' במקום 'טרפילון' זו, שבמהדורת בוכר (לעיל, הערה 24).
 27 ערוצים אלה התחתרו כאן בעוצמה כפולה ומכופלת, בשל הפרש הגובה הניכר ובעקבות מערכת-מישוק (קווי-חולשה אנכיים בשכבות הסלע) השולטת ב'חוטם-הכרמל', וקווייה נמשכים בו ממזרח-צפון-מזרח למערב-דרום-מערב.

28 שלושת 'העמודים' בודדו מתוך שוניתיים קדומה, הניכרת היטב במאובני אלמוגים ורודיטיים. המיסלע הקשיח של שונית זו הוא ה'חוגר' את העמודים, ועמידותו שומרת עליהם מפני הבליה, המאיימת למוטטם. בקצה המצוק הרצוף, בינו לבין שלושה 'עמודים', פעור אפילו פתחה של מערה טבעית, שאולי היא אשר הולידה מלכתחילה את תיאור קבורתו הפלאי של ר' עקיבא במדרש ספר משלי.

29 אולי כך יש להבין אף את המסופר בתלמוד בבלי (מועד קטן כה ע"ב) על מותו של ר' אבהו, גדול אמוראיה של קיסרי: 'כי נח נפשיה דרבי אבהו, אחיתו עמודי דקיסרי מיא [ובכתבי-יד אחדים גם 'דמעטא' תחת 'מיא']' ('שעה שנחה נפשו של ר' אבהו, הורידו עמודיה של קיסרי מים' [כלומר, הוילו דמעטא]).

30 בתוך סבך החורש שמדרום לשטח החפירות באתר מנצור אל-עקאב ובסמוך לו, נחשף מבואה המקומר, החצוב בסלע, של מערת-קברים, שפתחה סתום עדיין והיא עתידה להיחפר בעונה קרובה. היש דברים בנו? ואם אמנם מערה זו היא בת-זמנה של אותה פרשה — אולי לא לחינם, כדברי האגדה, 'עלו שלוש מעלות וירדו שלוש מעלות' אל ראש 'חוטם-הכרמל', דרך שלושת 'עמודיה' של קיסרי? מעניין, שגם בפי ילדי-בנימינה — הנוהגים, מטבע-הדברים, לטפט אל 'חוטם-הכרמל' מדרום, דרך שלושת 'העמודים' — מכונה מקומו של מנצור אל-עקאב בשם 'ההר הרכיעי'...